

Yannis Spiteris, *Ostatni Ojcowie Kościoła: Kabasilas, Palamas*, przekład Bogusław Widła, Warszawa, Wydawnictwo Księży Marianów 2006, 364 s.

Szacunek dla chrześcijańskiego Wschodu zaczyna się od poznania najwybitniejszych jego przedstawicieli, a takimi niewątpliwie byli: teolog i mistyk bizantyjski Mikołaj Kabasilas (1322–1391) oraz teolog, mnich, a później arcybiskup Tesaloniki Grzegorz Palamas (1296–1359). Yannis Spiteris, duchowny rzymskokatolicki, autor opublikowanej nakładem Wydawnictwa Księży Marianów w serii „Bogosłowije” książki pt. *Ostatni Ojcowie Kościoła*, w syntetyczny sposób pozwala nam zapoznać się z krótką prezentacją dzieł i doktryną teologiczną tych dwóch wybitnych teologów Kościoła Wschodniego, powszechnie uznawanych za ostatnich ojców Kościoła. Jest to tłumaczenie wydanej w 1996 r. w Rzymie książki tego autora pt. *Cabasilas: teologo e mistico bizantino. Nicola Cabasilas Chamaetos: e la sua sintesi teologica. Palamas: la grazia e l'esperienza. Gregorio Palamas nella discussione teologica*. Przedstawienie dzieł i doktryny teologicznej obu teologów autor uzupełnia krótkimi tekstami źródłowymi. Ponadto całość publikacji zostaje wzbogacona o bibliografię, w której znajdujemy zarówno teksty źródłowe, jak i opracowania poświęcone tym dwóm wybitnym teologom.

Mikołaj Kabasilas zajmuje wyjątkowe miejsce w teologii bizantyjskiej, a wiąże się to przede wszystkim z jego sakramentologią, która obejmuje całą rzeczywistość i doświadczenie religijne. Życie w Chrystusie, które urzeczywistniają sakramenty, ma charakter silnie ontologiczny. Łaska sakramentalna jest łaską włączenia nas w Chrystusa. Wszystkie misteria, aczkolwiek w różny sposób, objawiają Kościół i czynią nas uczestnikami całej zbawczej ekonomii Chrystusa. Kabasilas omawia przede wszystkim trzy sakramenty: chrzest, bierzmowanie i Eucharystię. Łaska chrztu uzdalnia wierzącego do „bycia w Chrystusie”, łaska bierzmowania obdarza dynamiką bycia w Chrystusie, daje energię niezbędną do rozwoju i wzrostu, a Eucharystia jest sakramentem, który dokonuje przeobrażenia całego ludzkiego „być” w zmartwychwstałego Chrystusa i pozwala trwać we wspólnocie z Nim, co znajdzie swoje apogeum w pełni królestwa Bożego. Eucharystia stopniowo przekształca całego człowieka w Chrystusa; to, co ludzkie, przeobraża się w to, co Boskie, natura ludzka podlega „przebóstwieniu”.

W środowiskach prawosławnych, szczególnie obszaru języka greckiego, teologia ściśle nawiązuje do myśli św. Grzegorza Palamasa. Uważany jest on dziś za jednego z najwybitniejszych teologów chrześcijańskiego Wschodu, chociaż jego doktryna teologiczna zaczyna być znana i stosowana dopiero w XIX w. We wstępie do części przedstawiającej myśl teologiczną Grzegorza Palamasa, autor książki stwierdza, że aby zrozumieć dzisiejszy świat teologiczny prawosławia, trzeba wyjść od palamizmu. Od Grzegorza Palamasa zależy bowiem w dużym stopniu myśl teologiczna współczesnego prawosławia. Przyczynili się do tego zapewne wybitni teologowie rosyjscy przebywający na emigracji, tacy np. jak: Lossky, Meyendorff i wielu innych. Grzegorz Palamas był często przedstawiany przez nich jako symbol prawosławia. Zdaniem Lossky’ego, palamicka nauka, przyjmująca różnicę istoty i energii w Bogu, ma żywotne znaczenie dla prawosławia i razem z Filioque, z którym się łączy, stanowi podstawową różnicę w stosunku do Kościoła katolickiego. Z kolei Meyendorff podkreśla, że Grzegorz Palamas jest teologiem doświadczenia Boga i prawdziwego przebóstwienia.

Yannis Spiteris omawia naukę św. Grzegorza Palamasa o przebóstwieniu człowieka. Autor wskazuje na takie aspekty nauki o przebóstwieniu człowieka, jak: sakramentalny,

pneumatologiczny, chrystologiczny i eklezjalny. Dlatego też naukę Palamasa o przeobstwie- niu należy rozważać w powiązaniu z chrystologią, eklezjologią, sakramentologią i pneu- matologią. W Kościele bowiem chrześcijanin wchodzi w ścisłą relację z Chrystusem, stąd też często jest on określany przez Palamasa jako „komunia przeobstwienia”. Sakramenty, a przede wszystkim Eucharystia sprawiają, że przeobstwienie staje się coraz bardziej oso- bowe i otwiera nas na niewyczerpalną tajemnicę trynitarną. Z kolei Duch Święty, dzia- łając w sposób bezpośredni i skuteczny, przemienia nas i ściśle łączy z Chrystusem, do- konując tym samym naszego przeobstwienia. Porównując myśl wschodnią z zachodnią, możemy wskazać na pewne różnice. Tradycja scholastyczna usiłowała wytłumaczyć naszą więź z Bogiem, posługując się pojęciem habitus albo łaski stworzonej. Palamas odwołuje się do rzeczywistości komunii eklezjalnej, wynikającej z naszego rzeczywistego uczestni- ctwa w synostwie jedynego Syna. Jest to „przeobstwienie” człowieka w Chrystusie, które dokonuje się w tajemnicy Kościoła. Należy wspomnieć, że naukę o przeobstwie- niu człowieka przedstawia również Georgios I. Mantzaridis, którego tłumaczenie książki *Palamika* (Thesalonike 1973) ukazało się na rynku polskim w 1997 r. Spiteris, omawiając doktrynę teologiczną św. Grzegorza Palamasa, również nawiązuje do tej publikacji.

W dobie posoborowego „zwrotu ekumenicznego” Mikołaj Kabasilas i św. Grzegorz Palamas – dwaj wybitni teologowie Kościoła Wschodniego, powszechnie określani jako ostatni ojcowie Kościoła – mogą stać się dla nas drogą do nowego owocnego spotkania między myślą teologiczną chrześcijańskiego Wschodu i Zachodu. Zasługą Wydawnictwa Księży Marianów jest to, że w serii wydawniczej „Bogosłowije” otrzymujemy możliwość poznania wielkiego bogactwa teologii i duchowości prawosławia. Publikacja Y. Spiterisa, *Ostatni Ojcowie Kościoła: Kabasilas, Palamas*, zasługuje na uwagę i zapewne znajdzie swoich czytelników wśród teologów i studentów.

Ks. Grzegorz Kucza

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 2007, t. 40, z. 1, s. 225–227

Marian Kowalczyk SAC, *Komplementarność apostołskiej misji Kościoła. Studium teo- logiczno-dogmatyczne*, Ząbki, „Apostolicum” 2005, 314 s.

Zawsze w dziejach chrześcijaństwa (religii Inkarnacji) tak było: teologia jest z ciała i krwi, ma swoje egzystencjalne źródło i cel, życiowe przełożenie i życiową głębię. Dlatego można powiedzieć, że już sama sylwetka autora, ks. Mariana Kowalczyka (lubelsko-war- szawskie wykształcenie teologiczne, terminowanie u mistrzów formatu Baltera i Bartnika, uprawianie teologii nie tylko zza biurka, próby różnorodnego łączenia teorii z praktyką – od wielu lat ks. Kowalczyk jest rektorem wyższego seminarium duchownego, zaangażo- wanie pastoralno-formacyjne), a także punkty ciężkości jego dogmatycznej refleksji (tro- ska o syntezę stanowisk i równowagę tez, apostołskość, wymiar ekumeniczny, personalizizm, łączenie wierności tradycji z otwartością na współczesność) są emblematyczne dla dzisiej- szej polskojęzycznej *scientiae fidei*.

Twórczość ks. Kowalczyka stanowi charakterystyczny przykład teologii systematycznej uprawianej na przełomie tysiącleci w Polsce. Są to głównie prace poświęcone wielkim tema- tom teologii dogmatycznej (pneumatologia, chrystologia, soteriologia, mariologia, trynito-